

A+

ARCHITECTUUR
IN BELGIË

253

APRIL – MEI 2015

EFEMERE ARCHITECTUUR
INTERVIEW **TOM EMERSON**
KATRIEN VANDERMARLIERE

BEL € 12,50 | INT € 19,50
TWEEMAANDELIJKS | ICA SD | BRUSSEL
KANTOOR VAN AFGIFTE BRUGGE X | IPB733

9 771373 507012

© CHRISTIAN KIECKENS

Expo Thomas Demand,
Nationalgalerie,
Berlijn, 2009
scenografie
Caruso St John
Architects

“De kunst van het tentoonstellen behoort tot de architectuur en moet ook in die zin uitgevoerd worden.” Het was een uitspraak van Philip Johnson in ‘Die Wohnung unserer Zeit’ naar aanleiding van de talrijke ontwerpen die Mies van der Rohe had voorgesteld voor tentoonstellingen over glas, bier, textiel, nationale identiteit... Meer specifiek had Johnson het over de ‘German Building Exhibition’ (1931) in Berlijn, waar Mies architecturen op ware grootte had gepresenteerd: woningen van Hugo Häring, Gropius, Lilly Reich, Josef Albers, Marcel Breuer e.a., inclusief zijn eigen Barcelonapaviljoen. Architectuur is meer dan bouwen, en sinds lang behoort de scenografische discipline ook tot het metier van de architectuur. Een nieuwe generatie die zich vanaf de jaren ‘90 manifesteert, heeft zich via installaties, theaterproducties, filmsets, tentoonstellingen en andere presentaties, de wereld van de (niet-)gebouwde ruimte toegankelijk en er een andere conceptuele en/of visuele onderlegger voor gecreëerd. Met haar referenties naar zowel de geschiedenis als naar het abstracte, naar decor en stedelijke perspectieven, brengen zij in dit ambacht ervaring en schaal, materialiteit en verwondering binnen. Niet voor niets is de link tussen architectuur en kunst op dit terrein uiterst dun. Nieuwe samenwerkingen tussen verschillende kunstuitingen leggen sinds enkele decennia de basis voor een verbreding en uitdieping van wat tot voorheen beschouwd werd als het werk van decorateurs. De ‘andere’ blik van de kunstenaar op de wereld van de architectuur begon zich steeds duidelijker te manifesteren in de Düsseldorfer Schule, in het begin van de jaren ‘80. Eén van de discipelen van die school is ongetwijfeld Thomas Demand

die ‘levensgrote omgevingen’ in papier nabouwt, éénmaal gefotografeert, en ze daarna vernietigt. Toen Demand in 2009 uitgenodigd werd voor een tentoonstelling in de Nationalgalerie te Berlijn, vroeg hij Caruso St John de scenografie te ontwerpen. Adam Caruso liet zich onder meer inspireren door het ‘Café Fluweel en Zijde’ dat Mies en Reich hadden ontworpen voor de tentoonstelling ‘Die Mode der Dame’ in Berlijn in 1927. Hoewel enkel zwart-witbeelden zijn overgebleven, is te zien dat de kleuren die voor dit ontwerp werden gebruikt heel expressief waren: zwart, oranje en rood fluweel, zwarte en citroengele zijde, wat een heel intimistische atmosfeer gaf aan de caféruimte. Aldus kwam Mies opnieuw als tijdelijk gebeuren in zijn eigen architectuur terecht: wanden van gegolfd fluweel met daartegen de foto’s van Demand. Dit werk leek wel een voorafschaduw van het golfclubhuis van Mies te Krefeld uit 1930, dat vorig jaar door Robbrecht en Daem architecten uitgevoerd werd op schaal 1:1. (→ p. 90). Architectuur, met haar schaal van de ware grootte, laat zich maar moeilijk tentoonstellen buiten zichzelf om. Het is deze moeilijkheid die steeds opnieuw geïnterpreteerd moet worden. En het is hierin dat het werk van de architect (her)kenbaar wordt: het vatten van verwondering en atmosfeer omzetten in beelden die leesbaar en begrijpelijk zijn. ‘Lay out’ staat hier letterlijk voor ‘uitleggen’ en is dus niets anders dan ondersteunen wat essentieel is in de thematiek van het tijdelijke gebeuren. Geen anderstaligheid, maar een onderlijnen van de thematiek, of die nu over architectuur zelf gaat, over levensdramatiek, beeldende kunst of theater. De architect gaat schuil achter de coulissen, maar zijn blikvorming laat de ruimtelijkheid werken naar herinterpretaties.

Christian Kieckens

ARCHITECTUUR IN BELGIË

EFEMERE ARCHITECTUUR

© BENOIT DUGARDYN

44

30 **Verandering als continuïteit**

Interview Tom Emerson
tekst Marie-Cécile Guyaux |
Géraldine Michat

36 **'Het experiment is een constante geworden'**

Interview Katrien Vandermarliere
tekst Wouter Davidts |
Stefaan Vervoort

42 **Vacancy**

LLAC
tekst Maarten Delbeke

44 **'Ik ben geen architect meer'**

Benoit Dugardyn
tekst Alex Mallems

46 **Dames op de rand**

Zaha Hadid | Caroline Voet
tekst Eva Storgaard

48 **Das Haus**

Kimpe | Konrad
tekst Stefaan Vervoort

50 **Ondraaglijke lichtheid**

GAFPA
tekst Koen Van Synghel

52 **Discreet aanwezig**

SHSH
tekst Jürgen Vandewalle

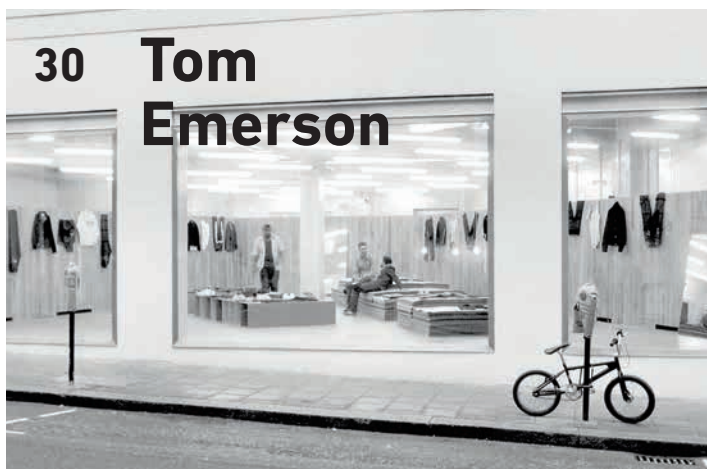
© GAFPA

50

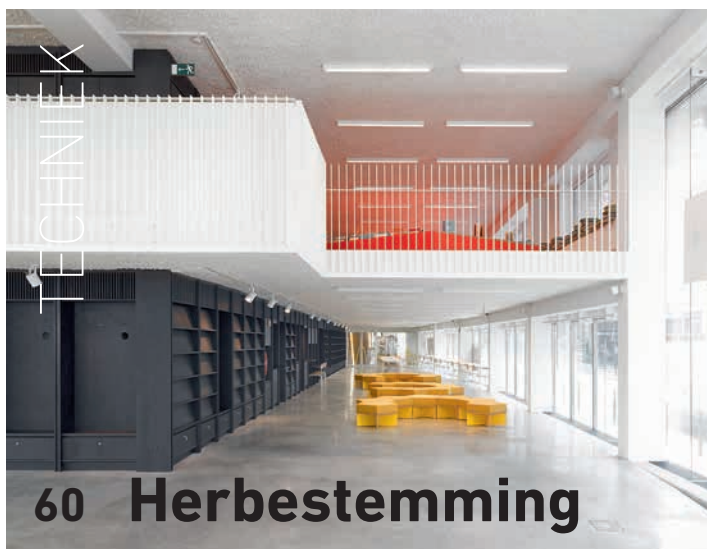

“Soms denk ik dat we allemaal graag Zwitsers zouden zijn.”

[Tom Emerson]

© GA ARCHITECTS

© STANY DEEREN

© NIELS DONCKERS

- 6 **ACTUEEL**
- POËZIE**
- 14 Peter Verhelst
- OPINIE**
- 18 Dirk Somers
- COLUMN**
- 24 Martin van Schaik

- 60 **TECHNIEK**
- Herbestemming:**
- bibliotheek en meer**
- tekst Marc Dubois*

- VLAAMS BOUWMEESTER**
- 64 **Oostende:**
- Meesterproef 2014**
- tekst Jürgen Vandewalle*

- CELLULE ARCHITECTURE**
- 70 **Scholen voor vandaag**
- tekst Olivier Fourneau*

- 76 **MATERIAAL**
- Textiel of bouwen**
- tekst Christian Kieckens*

- 80 **PRODUCT**

- 88 **BOEK**

- 94 **STUDENT**

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
Ernest Allardstraat 21/3 – B-1000 Brussel
TEL +32 2 645 79 10 | secretariaat@a-plus.be
www.a-plus.be

REDACTIE
HOOFDREDACTEUR Christian Kieckens
EINDREDACTIE NEDERLANDS Thomas Martin
EINDREDACTIE FRANS Géraldine Michat
RUBRIEK STUDENT Caroline Van Doren
VORMGEVING Studio van Son
VERTALING Marina Festré, Sophie Burm,
Alain Kinsella, Wouter Meeus, Hilde Pauwels,
Martine Wezenbeek, Antoon Wouters

REDACTIECOMMISSIE
Arlette Baumanns, Francis Catteeuw, Benoit Moritz,
Adrien Verschuere, Agnieszka Zajac
VOORZITTER Ward Verbakel

BOZAR ARCHITECTURE
COORDINATIE Marie-Cécile Guyaux

A+ IS EEN PUBLICATIE VAN ICASD VZW
Informatiecentrum voor Architectuur,
Stedenbouw en Design | secretariaat@a-plus.be
DIRECTIE Laurence Jenard

RAAD VAN BESTUUR
VOORZITTER Maarten Delbeke
VICEVOORZITTER Chantal Vincent
SECRETARIS Benoît Moritz
LEDEN Dag Boutsen, Sylvie Bruyninckx,
Paul Dujardin, Marie Pok, Pierre Van Assche,
Piet Van Cauwenberghe, Eddy Vanzieleghem,
Ward Verbakel, Philémon Wachtelaer

FONDSENWERVING
Sabrina Marinucci
sabrina.marinucci@a-plus.be

COMMUNICATIE
Shendy Gardin

COPYRIGHT ICASD
De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde
artikels berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten
voor het (zelfs gedeeltelijk) reproduceren, vertalen
of herwerken zijn voorbehouden voor alle landen.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Maarten Delbeke
Ernest Allardstraat 21/3 – B-1000 Brussel

PUBLICITEITSREGIE A+MEDIA
Rita Minissi | rita.minissi@mima.be
TEL +32 2 332 37 82 FAX +32 2 332 37 83
Ernest Allardstraat 21/3 – B-1000 Brussel

DRUKKERIJ
Die Keure, Brugge

ADVERTEERDERS
ARCHITECT@WORK | BARRISOL | BEGA | BIGMAT BELGIUM |
BIM | BMW | BOZAR | CARIMAR | DURAVIT | FINSTRAL |
FISA SA | FLOS | GEBERIT | GIRA | GYPROC | HOYEZ | JORI |
JUNG | KORATON | LIBERT PAINTS | MODULYSS | REALTY |
RENSON | SAINT GOBAIN GLASS | SCHLÜTER-SYSTEMS |
SOPREMA | SPI + | STO | STÜV | BUA | VANDERSANDEN |
VELUX | VOLA | WIENERBERGER

A+ is lid van het cim (Centrum voor Informatie over Media)
dat instaat voor de controle op oplage en verspreiding.

cim gemiddelde
oplage 2012-13:
CONTROLE 14.800
2013 exemplaren
ISSN 1375-5072

P. Lid van
de Unie van
de Uitgevers
van de
UPP Periodieke Pers

Uit respect voor het milieu kiest A+ voor een drukkerij
in België. Anderzijds wordt het tijdschrift gedrukt op
FSC®-gecertificeerd papier, met plantaardige inkt en
alcoholarme (5%) verdunningsmiddelen. Alle middelen
zijn biologisch afbreekbaar. Het cellofaan waarin A+ verpakt
wordt voor verzending, is recycleerbaar.

F3 FÉDÉRATION
WALLONIE-BRUXELLES

Met steun van de
Vlaamse overheid

folio
MAGAZINES
MET CULTUUR

ARCHITECTEN – adreswijzigingen: gelieve
door te geven aan secretariaat@a-plus.be
CETTE PUBLICATION EST
ÉGALEMENT ÉDITÉE EN FRANÇAIS

© ANNELEES AUGUSTYNS

Oostende Meesterproef 2014

TEKST Jürgen Vandewalle

De Meesterproef brengt al 15 jaar jonge bevrologende ontwerpers samen met ervaren bouwheren en instituties. Een proces van wederzijdse uitwisseling, onder het toezicht van de Vlaams Bouwmeester. Voor jonge afgestudeerden is de Meesterproef niet alleen een kans om een eerste opdracht te realiseren, maar ook een grote bron van kennis over, en ervaring met, publieke opdrachten. De opdrachtgevers kunnen dan weer creatieve ideeën en nieuwe inzichten putten uit het jeugdige enthousiasme. Oostende bood het werkveld voor deze Meesterproef, met de Grote Post als platform voor een intensieve gedachteswisseling.

Wedstrijdformule

Zeven Vlaamse architectuurscholen vaardigden 40 jonge ontwerpers af die uit de laatste twee afstudeerjaren werden geselecteerd. Deze net afgestudeerden verzamelden half december 2013 in het stadhuis van Oostende voor een startdag. Na een inleidende lezing en kennismaking met de opdrachtgevers en de projectregisseurs, werden de vijf sites in Oostende te voet of met de fiets bezocht. Vooral de diversiteit van de opdrachten en de spreiding over de stad vielen meteen op. Nadat ze één project hadden uitgekozen, dienden de ontwerpers een maand later een korte portfolio en visienota in. Aan de hand van die documenten werden er voor elk project, door de Bouwmeester en alle betrokken actoren, drie kandidaten geselecteerd die dan begin februari 2014 in de werkweek een visie ontwikkelden voor een concreet project.

Opdrachten

Oostende fungeerde voor deze editie als gaststad. Samen met de Vlaams Bouwmeester selecteert de stad vijf projecten verspreid over haar grondgebied. De diversiteit en de relevantie van deze selectie is groot, er wordt gezocht naar oplossingen voor typische vraagstukken waar iedere stad mee schermt. Zowel het vernieuwen van de historische binnenstad als het realiseren van projecten in de stadsrand komen aan bod. Sommige sites zoals de historische bunker en het Ensorhuis liggen op een boogscheut van het stadscentrum, andere – waaronder Zandvoorde – nestelen zich in een meer suburbaan landschap. De opdrachtgevers behoren tot diverse sectoren van culturele organisaties zoals Mu.ZEE tot de dienstverlening van vzw Sint-Monica. De stad Oostende is bij alle opdrachten betrokken.

Door het specifieke statuut van de opdrachten (het ereloon voor deze onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking mag maximum 85 000 euro bedragen) worden deze gekenmerkt door een tastbare schaal. Dat is ook de essentie van de Meesterproef; het gaat om bottom-up-projecten waarin samen met bouwheer en stad naar concrete oplossingen wordt gezocht. Het hele proces, van de eerste projectomschrijving tot het natraject van de Meesterproef, wordt aangestuurd en begeleid door drie projectregisseurs. Vanuit hun praktijk- en onderwijservaring fungeren zij als koppeling tussen de ontwerpers en de opdrachtgevers. Bram Aerts van Trans Architectuur en Stedenbouw is verantwoordelijk voor de reconversie van de 'Bunker' en woonproject 'De Boomgaardlaan', Benjamin Eggermont van De Smet Vermeulen architecten begeleidt de projecten 'Astropolis' en de uitbreiding

De voorstellen zijn niet te nemen of te laten, ze voeren het debat op een andere manier.

[PETER SWINNEN]

Bunker | Babette Zwartjes

De stad Oostende kocht een deel van de gronden van een marinekazerne om er een inbreidingsgericht woonproject te realiseren. Voor een oude luchtverdedigingsbunker op de site gaat ze op zoek naar een nieuwe functie die in het voordeel is van de stad en de nieuwe bewoners. Laureaat Babette Zwartjes herstelt de bunker in zijn oorspronkelijke staat en brengt een stadsarchief onder in deze monumentale ruimte. Met een thematuin voor de buurt laat ze de bunker fungeren als spil binnen de woonwijk.

van het Ensorhuis, en Lieven Van De Ginste van Lust architecten het masterplan van 'Park De Nieuwe Koers'.

Werkweek

Dat net zoals de drie laatste edities voor een gaststad wordt gekozen, biedt het voordeel dat alle actoren tijdens de werkweek gecentraliseerd kunnen worden op één plaats. Voor deze Meesterproef is dat de Grote Post te Oostende. Een atelierruimte

wordt er één week ter beschikking gesteld voor het uitwerken van ideeën, het maken van schetsen en de productie van maquettes. Door het voorzien van de nodige omkadering (printmogelijkheden, een werkruimte, enz.) kunnen de ontwerpers voluit focussen op de opdracht. De meeste sites liggen op wandel- of fietsafstand van het atelier, terwijl de opdrachtgevers eenvoudig kunnen binnenspringen om meer input te geven en de opdracht te concretiseren. De projectre-

gisateurs houden zich tijdens deze werkweek eerder op de vlakte en sturen alleen bij waar nodig, zodat de kandidaten binnen een goed georganiseerd kader in alle vrijheid hun eigen visie kunnen uitwerken. Ondanks het competitieverband heerst op de werkweek een sfeer van samenhang. Tussen de kandidaten worden ideeën en kritische bedenkingen uitgewisseld – een kruisbestuiving die in het algemeen als positief wordt ervaren. "Een week in oppperste concentratie zonder veel

© KATRIN VAN GIEL

© KATRIN VAN GIEL

Boomgaardlaan | Dieter Leyssen

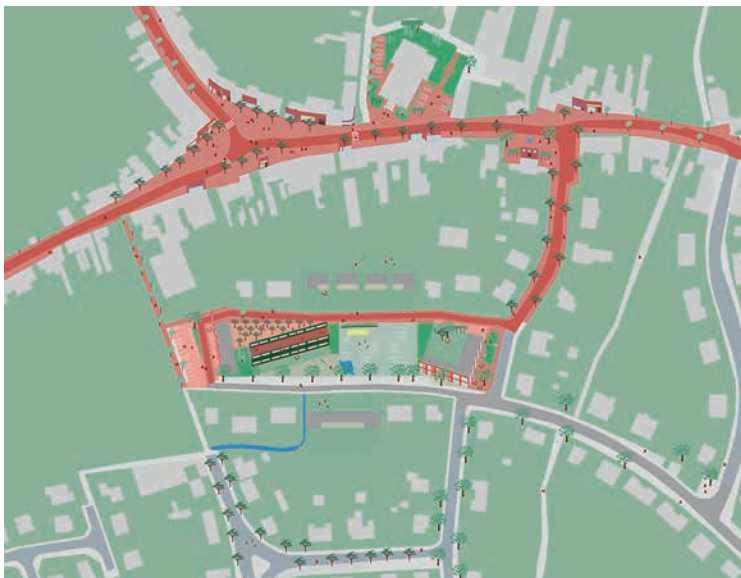
Op één van de open groen-zones in het suburbane landschap van Zandvoorde willen AGSO en de stad Oostende betaalbare woningen realiseren voor mensen die in deze stadsrand willen blijven wonen. Dieter Leyssen kiest resoluut voor een collectief woonmodel zodat ruimte ontstaat voor een programma dat in het huidige woonpatroon

van Zandvoorde ondenkbaar is. Een gemeenschappelijke parking met carwash, een boomgaard, ontspanningsinfrastructuur en gedeelde werkplekken vullen de ruimte tussen de woonvolumes op en creëren een volwaardige link tussen de nieuwe ontwikkeling en de dorpskern van Zandvoorde.

Park De Nieuwe Koers | Catherine Pyck

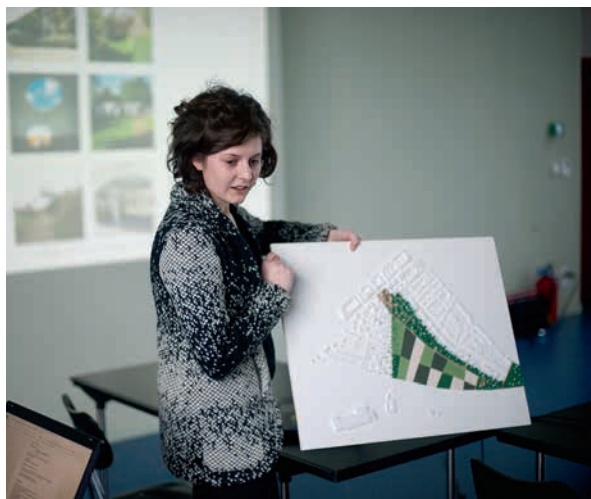
Op een driehoekig terrein (Nieuwe Koers), naast de luchthaven en de oefenbaan, wil de stad een open ruimte opvullen met een woonzorgcentrum, een evenementenweide, een sterrenwacht en een stedelijke buurttuin. Het masterplan van Catherine Pyck verbindt de verschillende delen tot een eenheid, maar niet zonder ze elk een expliciete

eigenheid te geven. Enkele minerale oppervlakken en verschillende groenstructuren vormen herbergzame plekken; centraal op de site ontstaat een wild natuurlandschap dat gemaaid wordt voor evenementen. Het woonzorgcentrum en de buurttuin worden op dit continu maaiveld geschikt als een uitvergroting van het 'huis-tuin-terras-tuinhuis'-idee.

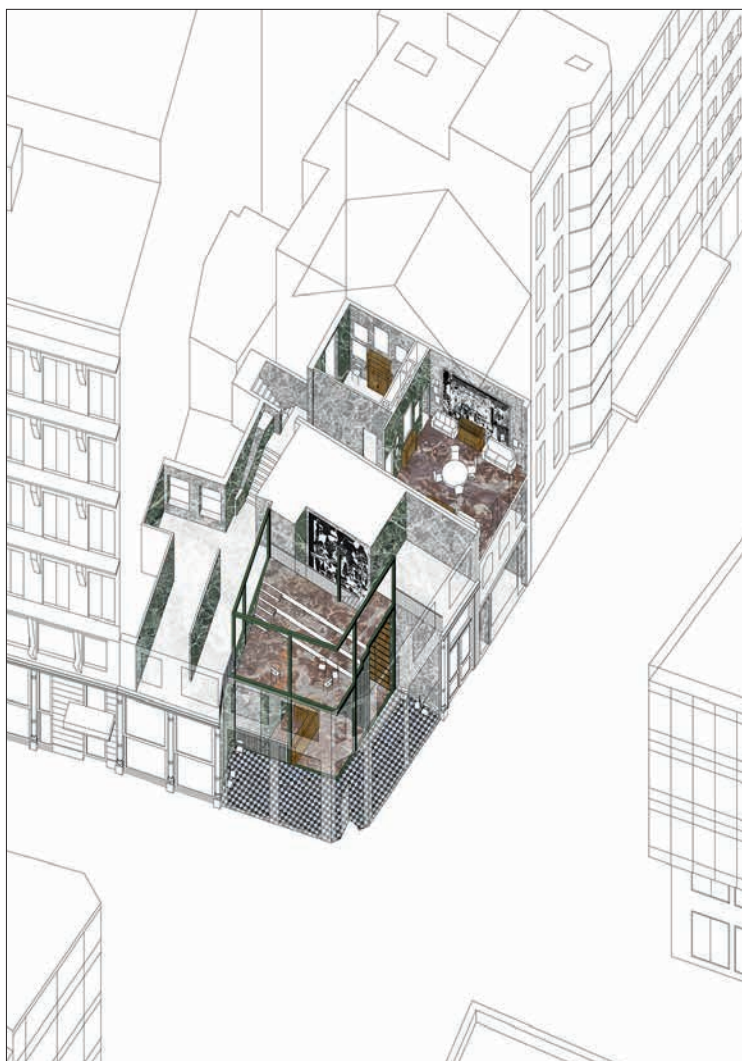
De kandidaten krijgen niet gewoon een opdracht voorgeschoteld die ze individueel moeten uitwerken, maar worden opgenomen in een intensief en collectief proces.

© KATRIJN VAN GIEL

© KATRIJN VAN GIEL

Ensorhuis | Jonas Apers

Het stadsmuseum voor James Ensor in diens laatste woonhuis kampt met groei-problemen. Net daarom willen Mu.ZEE en de stad Oostende een uitbreiding voor dit museum realiseren. In een haalbaarheidsstudie naar een nieuwe locatie spint Jonas Apers een verhaal tussen de kunstenaar en het naburige Hotel Providence Régina; Ensor schuurde er in oorlogs-

tijden en organiseerde er banketten. Waar zich in het Ensorhuis achter een gesloten gevel verschillende intieme kamers bevinden, wordt de voormalige lobby van het hotel meer als grote, transparante ruimte opgevat. Hierin wordt een nieuw paviljoen geplaatst dat alle functionele delen bundelt en de resterende hotelvloer als neutrale museumruimte laat.

afleiding was een perfecte werkmethode”, volgens één van de ontwerpers. Het in deze week geleverde werk getuigt dan ook van een hoog niveau.

Positieve balans

De uitkomst van de werkweek omvat een veelheid aan voorstellen die niet alleen in kwantiteit maar ook in kwaliteit uitblinken. De reacties van de opdrachtgevers en projectregisseurs waren dan ook overwegend positief. Veel nieuwe inzichten die door de kandidaten worden voorgelegd, kunnen op bijval rekenen. Volgens voormalig Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen gaat het over “voorstellen die niet alleen te nemen of te laten zijn, maar die het debat op een andere manier voeren.” De ontwerpen worden dan ook vooral beoordeeld op hun waarde als visie, één week is immers te kort voor een volledig uitgewerkt voorstel.

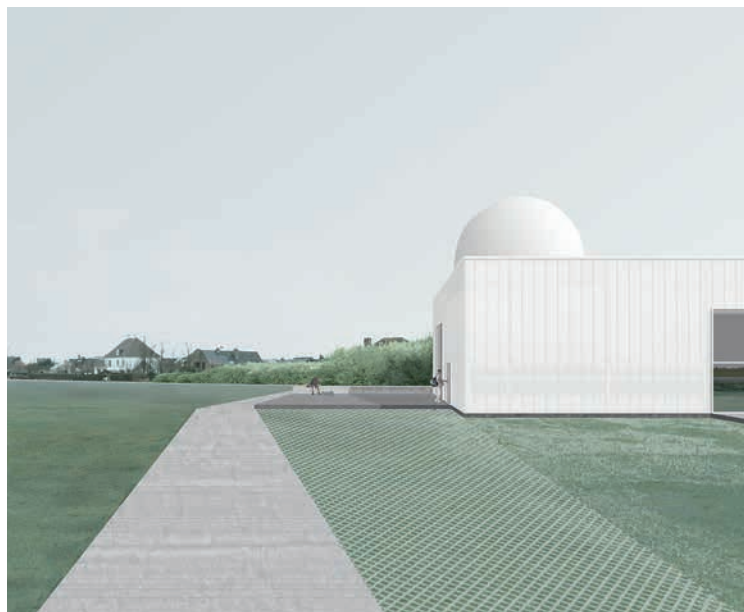
Door het concept van een gaststad en de werkweek die op een centrale locatie in de stad plaatsvindt, is er een grotere betrokkenheid van de opdrachtgevers bij het proces. De afsluitende jury wordt bijgevolg niet ervaren als een eerste kennismaking met de ontwer-

pers en ontwerpvoorstellen, maar als een sluitstuk van een intensieve interactie. Ook voor de kandidaten biedt deze methode meer. Zij krijgen niet gewoon een opdracht voorgeschoteld die ze individueel moeten uitwerken, maar worden opgenomen in een intensief en collectief proces dat door de projectregisseurs al ruim voor de werkweek werd ingezet. Het

contact met de opdrachtgevers en projectregisseurs wordt positief beoordeeld, en dat is van groot belang bij de uitwerking van het project. Zo getuigt Jolein, één van de kandidaten voor Park De Nieuwe Koers: “Door het bezoek aan het bestaande woonzorgcentrum en een inleiding door de bouwheer worden we terug met de voeten op de grond gezet.”

© KATRIN VAN GIEL

Astropolis | Pieter-Jan Peeters

Op de rand van Park De Nieuwe Koers plannen de stad Oostende en Astro Event Group vzw een sterrenwacht waarin zowel educatieve als de puur wetenschappelijke functies een plaats krijgen. Een specifiek uitgangspunt van Pieter-Jan Peeters was om het gebouw programmatisch te voorzien van een overmaat (30%), een vrije ruimte die kan fungeren als tentoonstellingsruimte en een compacter deel

waarin de meer beschermde functies een plaats vinden. Dit creëert laagdrempeligheid en laat het onverwacht gebruik toe dat een publiek gebouw met zich meebrengt, zonder de beheersbaarheid voor een kleine vereniging te verliezen.

